
Historična dokumentacija

Nina Vodopivec*

Pogovor z dr. Antonom Vratušo: gibanje neuvrščenosti in odprtost Slovenije v svet¹

Dr. Anton Vratuša akademik, doktor slavističnih znanosti, znanstveni raziskovalec, diplomat in politik je med drugim služboval kot jugoslovanski ambasador, stalni predstavnik v OZN, v New Yorku (med leti 1967 in 1969), aktivno sodeloval v gibanju neuvrščenosti, spremljal oblikovanje novega mednarodnega ekonomskega reda in kot ustanovitelj Mednarodnega centra za upravljanje javnih podjetij v deželah v razvoju (ICPE), skupni inštituciji držav v razvoju s sedežem v Ljubljani, sooblikoval prostor mednarodnega znanstvenega sodelovanja. Z dr. Vratušo sem prišla v stik, ker sem želela odpreti razpravo o pozicioniranju SFR Jugoslavije v svetu, o njenih preteklih gospodarskih mednarodnih in medkulturnih stikih ter o gibanju neuvrščenih.

Z vprašanjem sem se začela podrobneje ukvarjati leta 2011 v okviru panela o postsocializmu in postkolonializmu *New Postsocialist Ontologies and Politics* na konferenci mreže Soyuz v ZDA.² Eno ključnih vprašanj panela je bilo, kako misliti socializem in postsocializem v globalnih kontekstih, osrednje vprašanje mojega prispevka pa, kako uvrstiti jugoslovansko socialistično (s poudarkom na Sloveniji) in slovensko postsocialistično izkušnjo v globalni prostor. Teza je bila, da je SFR Jugoslavija v gibanju neuvrščenih držav sooblikovala mednarodno politiko in na ta način iskala svoj prostor političnega in družbenega prepoznanja v svetu. Jugoslovanska angažiranost v gibanju potemtakem ni bila (zgolj) odraz političnih in ideoloških teženj komunističnih politikov temveč način iskanja alternativne poti za legitimacijo jugoslovanske pozicije v svetu in političnega mesta Jugoslavije v mednarodni areni v drugi polovici dvajsetega stoletja. Po letu 1990 se je Republika Slovenija preusmerila od politike neuvrščenosti k evroatlantski paradigmi. Njena politika je marginalizirala številne pretekle lokalne povezave (v gospodarstvu, kulturi, znanosti in izobraževanju), položaj Slovenije na mednarodnem prizorišču pa je oblikovala v opoziciji do neuvrščenosti ter do preteklih povezav in sodelovanja z državami t. i. tretjega sveta.³ Ob

* dr. znanstvena sodelavka, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana; nina.vodopivec@inz.si

¹ Objavljeni intervju je predelana verzija štirih posnetih ter prepisanih pogovorov z dr. Vratušo (marec 2012-marec 2013). Zvočne posnetke in prepise hranim N. V., vse prepise je pregledal in avtoriziral dr. Vratuša.

² Konferenco je organizirala profesorica Zsuzsa Gille, potekala pa je na univerzi Illinois, v Urbani Champaign.

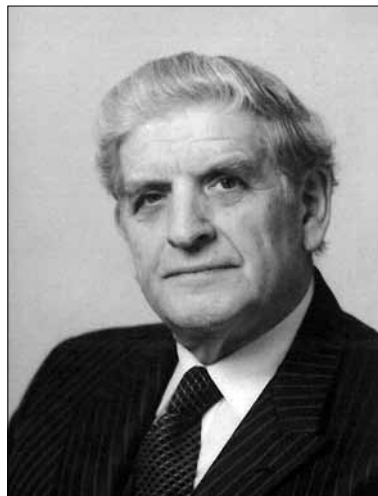
³ V predelani verziji sem prispevek preoblikovala v članek z naslovom *From Non-aligned Yugoslavia to multicultural Slovenia* za zbornik, ki ga je uredila Zsuzsa Gille. Zbornik še išče založnika.

iskanju gradiva za prispevek sem prišla v stik z Mednarodnim centrom za promocijo podjetij⁴ v državah v razvoju. V pogovoru z dr. Vratušo me je najprej zanimal njegov pogled na gibanje neuvrščenosti z vidika medkulturnih povezav, pozicioniranja Jugoslavije v svetu ter v zvezi z gospodarskim razvojem in vzpostavljanjem politike novega mednarodnega ekonomskega reda. Moje osrednje vprašanje je bilo, ali so se v gibanju neuvrščenosti, v okviru formiranja novega ekonomskega reda oblikovale alternativne naracije o razvoju, kakšni so bili takratni pogledi na gospodarski globalni razvoj, kaj je izkušnja neuvrščenosti (po njegovem mnenju) pomenila za Jugoslavijo. Najini pogovori so se nadaljevali, podrobneje sva začela govoriti o začetkih in razvoju Mednarodnega centra. Kljub temu da se morda bralki oz. bralcu ob prebiranju intervjuja in zastavljenih vprašanjih lahko zazdi, da gre za kronološki pregled vzpostavljanja gibanja neuvrščenih, moj namen nikakor ni bil napisati zgodovino gibanja.

Z intervjujem, ki ga objavljam ob takšnem uvodnem pojasnilu, želim spodbuditi premislek (oz. odpreti prostor za razpravo) o vključenosti SFR Jugoslavije v globalne tokove, o zgodovini globalne razvojne paradigme in izkušnji neuvrščenosti.

Kdaj in kako ste vi osebno prišli v stik oz. ste se angažirali v gibanju neuvrščenosti?

Vratuša: Gibanje neuvrščenih sem spremljal od samega začetka. Od leta 1952 do 1963 sem vodil zvezni državni kabinet podpredsednika Zveznega izvršnega sveta Edvarda Kardelja, torej ne njegov partijski ampak državni kabinet. Ko sem prišel, je imel Kardelj samo tajnico in spremljevalca, varnostnika. To je vse, kar je imel. V enajstih letih smo se razvili v resno znanstveno raziskovalno institucijo. Pripravljali smo gradivo za njegove nastope zlasti kot podpredsednika zveznega izvršnega sveta. Ob tem se je oblikovalo nekaj dobrih kadrov. Ko sem leta 1965 odšel, je bilo v kabinetu triindvajset delavcev, od tega trije doktorji znanosti. V glavnem smo bili vsi mladi kadri. Nekako se smatra, da je bil Kardelj zaprt človek, da ni imel smisla za človeka. To ni točno. Sploh ne. Za prošnje in pritožbe smo imeli posebnega referenta, ki je poročal neposredno Kardelju in moja naloga je bila samo, da spremljam, ali se naročila v zvezi z enim ali drugim, ki jih je Kardelj dal referentu, izvršujejo na terenu. Pri vodenju kabineta sem imel široko svobodo. Kardelj je zasledoval gibanje neuvrščenosti, in je — o tem sem tudi sam pisal — menil, da je sistem družbenega samoupravljanja v socialistični Jugoslaviji pravzaprav osnova za jugoslovansko politiko neuvrščenosti. Neuvrščenost ne kot neka tretja pot, ne kot tretji blok v svetu, ampak kot skupina

⁴ Leta 1997 se je spremenilo izvirno ime te mednarodne svetovalne, raziskovalne, izobraževalne ustanove v Mednarodni center za promocijo podjetij.

držav in političnih sil, ki želijo, ne posredovati med bloki, ampak koncipirati politiko miroljubnega reševanja sporov in prijateljskega sožitja med narodi. Kot skupina ljudi raznih političnih stališč, pristopov, strank, držav, ki se borijo za zmanjšanje nevarnosti oboroženega spopada zaradi blokovsko organizirane svetovne družbe. Ker je on to spremljal, je seveda bila to tudi naloga kabineta.

Ko se po osvoboditvi domovine nisem mogel vrniti na slavistiko,⁵ začel se je pritisk Kominforma na Jugoslavijo, sem po resnem razmisleku sprejel druge družbene odgovornosti in sem ob delu vpisal podiplomski študij na Visoki šoli za politične vede v Beogradu. Bilo je tri leta po osvoboditvi in bila je stalna nevarnost, da prodrejo divizije SZ in vazalov, Madžarov, Romunov, Bolgarov v Jugoslavijo. Kot študenta pred drugo svetovno vojno me niso nič zanimale politične stranke. Sicer pa sem tudi takrat spremljal dogajanje in ozračje okoli sebe ter svoje mesto v družbi. Spremljal sem delovanje v svetu. Ko je leta 1945 začela delovati organizacija ZN, sem se udeležil prvih petih zasedanj generalne skupščine, o tem sem tudi pisal. Na področju društvenega razvoja v Jugoslaviji pa sem se v Kardeljevem kabinetu še posebej zanimal za samoupravljanje in komuno. Človek, njegov položaj na delovnem mestu in v krajevni skupnosti, to je bil moj interes. Zato sem to raziskoval, o tem sem v sedemdesetih in osemdesetih predaval v Beogradu, na Fakulteti za politične vede, v Sloveniji tudi na FDV.⁶ Na mednarodnem področju so me od vsega začetka zanimale države v razvoju in proces dekolonizacije, saj je na valovih dekolonizacije nastalo tudi gibanje neuvrščenosti. Jugoslavija je bila že po svoji usmeritvi proti vojnim blokom in se je morala boriti za lasten obstoj. Gibanje neuvrščenih je bil eden njenih najmočnejših zaveznikov.

Kdo so bile ključne osebe, s katerimi bi povezali začetke gibanja?

Vratuša: Če so osebnosti pomembne, naj omenim vlogo Ču En Laja, ministra zunanjih zadev Kitajske, in Nehruja, predsednika indijske vlade. Ko sem bil dve leti predstavnik Jugoslavije v OZN, je bil predstavnik Indije G. Parthasarathy, v Indiji znan kot G. P. Postala sva dobra sodelavca. Parthasarathy je pozneje postal minister zunanjih zadev, na mojo prošnjo je bil pred tem nekaj časa tudi predsednik sveta Mednarodnega centra v Ljubljani. Parthasarathy mi je pripovedoval, da ga je Nehru — takrat predsednik vlade, ki je po Gandiju prevzel vodstvo — poslal na Kitajsko. Pred tem obiskom so bili odnosi med državama zelo slabi. Takrat je bila Kitajska še popolnoma zaprta. To je bil prvi kontakt Republike Indije z Ljudsko Republiko Kitajsko. Ču En Laj je bil konfuciansko izobražen človek. Parthasarathy se je vrnil domov s pravili Pančšašila, pet principov neuvrščenosti. Nehru, ki je bil takrat že v letih, je od časa do časa tudi malo zadremal, ko mu je G. P. pripovedoval, kaj se je pogovarjal v Pekingu. Parthasarathy je počakal, da se je Nehru zbudil in potem nadaljeval. Leta 1955 je sledila konferenca v Bandungu, kjer se je že oblikovalo gibanje kot gibanje neuvrščenosti. Neuvrščenost ni bila nevtralnost. To je bilo aktivno stališče do vsega, kar se je dogajalo v svetu in dosledno izogibanje postati vazal ali sodelavec v

⁵ Doktoriral iz slavističnih znanosti leta 1941, op. N.V.

⁶ Takrat imenovana Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, op. N.V.

blokovski delitvi sveta. Znotraj gibanja je tekla pravzaprav ves čas razprava, kaj to je. Naser, predsednik Egipta je imel težave s tem terminom in je govoril o pozitivni nevtralnosti. V zraku so bili tudi drugi nazivi. Jugoslavija je vse to spremljala. Z Indijo je bila v dobrih odnosih, preko Indije, Šri Lanke (Cejlona), Indonezije, predsednika Sukarna je nastalo prijateljstvo z azijskimi državami. V Afriki je prišlo do revolucije, v Egiptu, mladi častnik Naser, ki je bil borec za neodvisnost, se je gibanju pridružil, potem so se osvobodile kolonije Zlate obale — to je Republika Gana, predsednik Nkrumah. Tako so se postopoma oblikovale vodeče osebnosti na vseh kontinentih razen Avstralije in Latinske Amerike. Mehika se je gibanju priključila kasneje.

In kakšni so bili odzivi v svetu?

Vratuša: Voditelji SZ niso mogli razumeti, zakaj je Jugoslavija med neuvrščenimi. Hruščov, ki je bil med najbolj demokratskimi voditelji v nekdanji SZ, je večkrat govoril o tem. Rekel je, *»Odlična reč, da je Indija neuvrščena, ampak da je Jugoslavija kot socialistična država neuvrščena, to mi pa ne gre v glavo.«* S tem je najbolje pokazal, kako je SZ oz. njeno vodstvo razumelo suverenost socialistično orientirane države. Prave suverenosti socialističnih držav ni razen SZ, to je bil njihov koncept. To je bil tudi osnoven problem sovjetsko jugoslovanskih odnosov. S tem ko se je Jugoslavija vključila v gibanje, si je zagotovila izhod v svet in množstvo prijateljskih držav. Potem je bila še Titova podoba, državnika, ki je daleč presegala meje SFRJ. Z vstopom Jugoslavije je gibanje postalo svetovno, globalno. Brez Jugoslavije bi ostalo gibanje manj razvitega tretjega sveta. Za Jugoslavijo je torej gibanje neuvrščenosti pomenilo tudi zagotavljanje svoje mednarodne varnosti. V Titovem sporu s Stalinom oz. s SZ so na svoj način odmevali tudi sovjetsko ameriški odnosi. Jugoslavija se je uspela zoperstaviti Stalinu. A tako Amerika kot SZ sta pozorno spremljali, kaj dela Jugoslavija. Kakršnokoli pomembno, zlasti zunanjo politično izjavo, je dal Tito, sta že drugi dan prišla ameriški ali sovjetski ambasador, ali pa oba, seveda ločeno. Nista sicer vedno protestirala, ampak enostavno, da sta se pozanimala, kaj je hotel reči Tito s tem, kar je izjavil. Jugoslavija se je morala stalno boriti za svojo neodvisnost. Imel sem možnost to spremljati iz svojega položaja v Kardeljevem kabinetu, pa tudi na mednarodnem področju na zasedanjih generalne skupščine OZN in preko sodelovanja v mednarodnih telesih, posebno v sekretariatu organizacije ZN na področju lokalne samouprave, kjer sem nekaj časa vodil poletne seminarje za strokovnjake iz dežel v razvoju. Vse to mi je širilo horizont za spremljanje gibanja neuvrščenosti. Na prvem sestanku šefov držav oz. vlad neuvrščenih držav leta 1961 v Beogradu sem bil namestnik generalnega tajnika sestanka na Vrhu, generalni tajnik je bil Vlado Popovič. Vse to so bile okoliščine, ki so me uvajale v gibanje neuvrščenosti.

Kako pa se je začela razprava o gibanju v Jugoslaviji?

Vratuša: Kot že rečeno, SFR Jugoslavija se je podobno kot države nekdanje kolonije komaj postavila na lastne noge, že so se začela prerekanja glede njenega lastnega samostojnega razvoja. V Kraljevini Jugoslaviji je namreč pred drugo svetovno vojno prevladoval tuji kapital, vsaj kar je bilo pomembnejšega v industriji in kmetijstvu. Po drugi svetovni vojni je bil v Jugoslaviji uveden sistem sovjetsko jugoslovanskih skupnih podjetij. Preko teh podjetij je želela SZ upravljati z delom jugoslovanskega

gospodarstva. Tu se je Jugoslavija uprla. Prvi zunanji pritisk s strani SZ je bil, ko so iz skupnih podjetij potegnili svoje strokovnjake, potem je prišla prepoved nakupovanja jugoslovanskega blaga, ki se je končala s popolno ekonomsko ter politično blokado in s terorističnim pritiskom. To je trajalo šest let. Boj v NOB je trajal štiri leta, odpor Kominformu pa šest. O tem se premalo ve. Jugoslavija je v svoji obrambi potrebovala svet v razvoju in gibanje neuvrščenosti. Preko gibanja je utrjevala svojo samostojnost. Hkrati ji je gibanje, ker so bilo vanj vključene številne države pretežnega dela sveta, omogočalo, da je pomembno prispevala k razvoju politike miru in miroljubnega sodelovanja v svetu. Iz geopolitičnega razloga je bila vloga SFRJ na svetovni ravni celo pomembnejša, kot jo je bila dejansko sposobna uresničevati dvajset milijonska Jugoslavija. Mislim, da so bili glavni razlogi za jugoslovansko politiko neuvrščenosti predvsem v tem: samoobramba in jačanje jugoslovanskega položaja v svetu. Kar pa se tiče jugoslovanskega prispevka h gibanju... je bilo pravzaprav v prizadevanju, da gibanje ne zapusti organizacije ZN. Jugoslavija se je zavzemala, da se politika gibanja udejanja dosledno v okviru OZN. V teh okvirih sta gibanje neuvrščenih in skupina 77 držav v razvoju dejansko imeli sistemske okvire za boj za enakopravnost v mednarodnih odnosih, predvsem pa za večjo enakopravnost med razvitim severom in manj razvitim jugom.

Zakaj se vam zdi pomembno, da je razprava o neuvrščenosti oz. gibanje neuvrščenosti ostalo v okvirih OZN?

Vratuša: Zato, ker so bile tam skoraj vse države našega planeta.

Se pravi, da je bilo pomembno gibanje oblikovati kot sestavni del istega mednarodnega političnega prostora in ne vzporedno ter mimo njega?

Vratuša: Seveda. Gibanje nikakor ni smelo ostati izven njega. Pomembno je bilo sooblikovati mednarodni prostor in sooblikovali smo ga kot člani globalne svetovne organizacije za mirno sodelovanje na vseh področjih. To je tisto, kar je tudi ohranilo gibanje neuvrščenih. Zaradi dejstva, da je gibanje ostalo del OZN. Še danes je tako. O neuvrščenosti se sicer manj govori, toda Skupina 77 je še vedno pomemben dejavnik v okviru OZN. Zdaj je v skupini 132 držav, a ime se je obdržalo od njegove ustanovitve na alžirski konferenci, ko je bilo v skupino vključenih 77 držav v razvoju. Janez Stanovnik, kasneje predsednik predsedstva SR Slovenije, je bil generalni tajnik te konference.

Kdo pa so bili ključni posamezniki, ki so oblikovali gibanje neuvrščenosti v Jugoslaviji?

Vratuša: To je težko reči, zato ker je bilo gibanje neuvrščenosti proces. Udejanjanje načela neuvrščenosti je bil ravno tako proces in v njem je sodelovalo veliko ljudi. Dejansko vsakdo, ki se je zanimal za družbene zadeve. Posebej v državi kot je bila Jugoslavija oz. v Sloveniji, kjer je ideja samoupravljanja sorazmerno najuspešnejše uresničevala tudi družbeno. Če pa naj vendar nekoga izpostavim, je to bil vsekakor Edvard Kardelj. On je postavil tezo, da je politika neuvrščenosti Jugoslavije zasnovana na družbenem samoupravljanju v Jugoslaviji. Sicer pa so politiko neuvrščenosti udejanjali zlasti diplomati; od Slovencev dr. Aleš Bebler, dr. Jože Vilfan, dr. Jože Brič. Med znanstveniki je bil v Sloveniji aktiven predvsem dr. Vlado Benko, profesor

na FDV, delno tudi dr. Stane Južnič. Iz drugih republik je treba omeniti na hrvaškem predvsem Lea Matesa, mednarodno znano osebnost, pa Vladimirja Bakarića, predsednika vlade SR Hrvaške, ki je med drugim sredi šestdesetih let organiziral posebno mednarodno konferenco o neuvrščenosti v Zagrebu. Tam je imel Edvard Kardelj enega svojih temeljnih referatov o bistvu gibanja neuvrščenosti. Politika neuvrščenosti se je uresničevala tudi na področju gospodarstva, kulture, znanosti, novinarstva, se pravi v povezanosti s svetom v razvoju na vseh področjih mednarodnega delovanja. Politika neuvrščenosti v Jugoslaviji ni bila produkt nekaterih posameznikov. Uresničevala se je predvsem v Sloveniji in na Hrvaškem, manj v drugih republikah, ki so bile preveč okupirane s svojim lastnim razvojem. Na področju gospodarstva pa je bilo nekoliko drugače. Uspešni sta bili zlasti Energoprojekt v Srbiji in Energoinvest v BIH. Pa tudi podjetja na Hrvaškem, v Sloveniji je bilo tega sorazmerno malo. Kardelj je to ocenjeval z drobnjakarstvom v slovenskem gospodarstvu. Eden redkih in uspešnih gospodarskih podvigov Slovenije v Afriki je naredilo podjetje Slovenijales v Centralno Afriški republiki, zlasti ko ga je vodil direktor Razdevšek, spreten in inovativen gospodarstvenik.

Če prav razumem, je bil Edvard Kardelj do slovenske mednarodne neangažiranosti na področju gospodarstva kritičen?

Vratuša: Bi rekel, da je bil (tudi v splošnem) najbolj kritičen do slovenske politike in Slovencev. Zaradi tega je bil v deželi manj priljubljen kot Boris Kidrič. Ni bil zaščitnik »posebnih interesov« svoje republike. Bil je med najodgovornejšimi osebnostmi v federaciji, prihajal je iz gospodarsko najbolj razvite republike, zato je bil do politike v Sloveniji posebno kritičen. Hkrati je bila značilna njegova stalna bojazen pred nacionalizmom in šovinizmom.

Če pogledava v čas petdesetih let dvajsetega stoletja, ko se je ideja neuvrščenosti oblikovala na mednarodni ravni... kot ste rekli, to je proces. Zanima pa me, kako je sploh začelo prihajati do tega procesa, je imela Jugoslavija pri samem nastanku pomembno vlogo?

Vratuša: Neuvrščenost je globalne narave. Sem že povedal, kje je začetek te ideje, normalizacija odnosov Indije in Kitajske. Če je kdo zaslužen za njo, sta to Nehru in Ču En Laj, pa pet osnovnih principov Pančaišila, temelj osnovnih dokumentov iz Bandunga. A vendar je na idejo treba gledati v okviru splošnega razvoja v svetu. To je sicer tudi čas poboljšanega odnosa med SZ in Jugoslavijo, a Jugoslavija je poznala bistvo odnosa SZ do drugih socialističnih držav in je čutila, da potrebuje dodatno oporo v boju proti hegemonizmu.

Vi ste bili v petdesetih letih dvajsetega stoletja v kabinetu Edvarda Kardelja. Kot ste že rekli, je bil Kardelj ključen akter na področju oblikovanja politike neuvrščenosti v Jugoslaviji. Kako je to bilo s stališča nekoga, ki je delal v njegovem kabinetu?

Vratuša: Mi v kabinetu smo Kardelju pripravljali gradiva in dokumentacijo za vsa področja njegovega delovanja kot državnega funkcionarja, kot podpredsednika zveznega izvršnega sveta, seveda tudi po vprašanih mednarodnih odnosov. Rad bi dodal, da je bil Edvard Kardelj tudi takrat, ko uradno še ni bil minister zunanjih

zadev, glavna oseba za snovanje jugoslovanske zunanje politike, ki pa se je v prvem obdobju oblikovala bolj v CK KPJ kot pa v zveznem ministrstvu za zunanje zadeve. Zavest o hegemoni naravi Sovjetske zveze je opozarjala, da je treba zaveznike iskati drugod. Razen tega je široka povezanost držav s konceptom mirnega reševanja sporov dajala nove moči tudi samemu gibanju.

Kako se je v tistem času razpravljalo o gibanju v Jugoslaviji? Kako se je razprava sploh oblikovala?

Vratuša: Ključni dejavnik je bil Tito. Imel je izostren čut, kaj v svetu lahko socialistični Jugoslaviji pomaga odpreti pot, da bi bila vplivna na področju mednarodnega dogajanja in pri krepitvi svojega položaja v svetu. Na svoj način so prispevali tudi ambasadorji SFRJ, ki so bili v tistem času v Indiji, v Indoneziji, Egiptu, v New Yorku: opozarjali so na pomen tega novega pojava v svetu. Tito je razumel in začel z vrsto potovanj, zlasti v Afriko in Azijo. S tem je krepil pozicijo Jugoslavije v svetu. Ko sovjetski pritisk ni ponehal, se je tudi razviti zahod, pa čeprav (politično in ideološko) pretežno nasproten jugoslovanskemu socialističnemu sistemu oz. vzdržan do njega, odprl za sodelovanje z Jugoslavijo. Zato mislim, da je bila za uresničevanje politike neuvrščenosti vendarle ključna vloga državnika Tita. Kar je bilo tudi normalno glede na njegov položaj. A za osmišljevanje bistva politike neuvrščenosti in za njeno udejanjenje v praksi je bil pa Kardelj. Vsaj sam sem ga tako doživljal.

Kakšni so bili pomisleki zaradi sodelovanja pri takšni mednarodni politiki?

Vratuša: Pomisleki so nastali zlasti, ko so se začela Titova številna potovanja. Kritika je bila usmerjena proti tem potovanjem, pa proti kreditom, ki jih je dajala Jugoslavija neuvrščenim in drugim državam v razvoju, češ da so nesigurni in je vprašanje, ali se bo denar sploh povrnil. Prav takšni so bili pomisleki pri gospodarskih dejavnostih, predvsem pri izgradnji infrastrukture v državah v razvoju. Ali se bo povrnil vložek, ki so ga opravila velika državna podjetja. Ampak tisti, ki so gledali na problem racionalno in dolgoročno, so rekli, da ni v vprašanju samo vsak dinar, ki smo ga vložili. S tem, ko so jugoslovanska podjetja vstopila v te države, se je odprla pot tudi za našo znanost in trgovino. Kar je bilo vloženo, se je vračalo tudi na drugih področjih v kulturi, znanosti, umetnosti. To je tisto, kar so znale ceniti predvsem skandinavske države. Ko sem bil stalni predstavnik SFRJ pri OZN, so mi njihovi ambasadorji pogosto govorili, da je te vrste pomoč najboljše naložen denar. In to tudi takrat, ko pomoč ni vezana. Skandinavske države so se v OZN borile za nevezano pomoč (untied assistance) skupaj z državami v razvoju.

Da bi bila torej pomoč nepogojena.

Vratuša: Da. V začetku, ko je začela organizacija ZN z delovanjem, je prevladoval sistem vezane pomoči državam v razvoju. Dajalec pomoči je odločal, v kaj se njegov denar vloga, odnosno za kaj se koristi pomoč. Tako se je boj za neodvisnost in samostojnost novo nastalih držav prepletal z borbo za nevezano pomoč. Tudi ideja razvoja se je postopno preoblikovala in prav tako proces dekolonizacije. Danes sicer klasičnega kolonializma skoraj ni več, v pohodu pa so razne druge oblike kolonialnega podrejanja in izkoriščanja.

Zanima me pogled na gospodarski razvoj v globalni dimenziji. Kakšne so bile naracije o razvoju in novi mednarodni gospodarski ureditvi? Ali so bili pogledi različni, kaj je pomenilo oblikovanje politike novega mednarodnega ekonomskega reda, politike nove gospodarske ureditve?

Vratuša: Vsebina ni bila vedno ista. Beseda je sicer ostala, a se je kasneje začel njen pomen tudi dopolnjevati. V gibanju neuvrščenosti in v deželah v razvoju je šlo za razvoj, katerega osnova naj bo zaupanje v lastne sile (self-reliance) in za enakopravnost na mednarodnem trgu. Ampak self-reliance, ki ni zaprt vase, temveč uresničuje in deluje v svetu medsebojne solidarnosti, v svetu, kjer se manj močni v svoji medsebojni pomoči povezujejo, da bi bili močnejši v uporabi onim, ki izrabljajo svojo moč s pritiskom. Pri uresničevanju politike dialoga, pri reševanju problemov je nastal tudi izraz konsenz. Vedno se je postavljalo skupaj; zaupanje vase, solidarnost in medsebojno sodelovanje, solidarity and mutual assistance. Nihče zgolj ne sprejema pomoči, ampak v nekem smislu sprejema pomoč in jo daje drugemu, se pravi, da se računa na njegovo sodelovanje v naporu za razvoj. Vse skupaj naj bi dalo vsebino Novemu mednarodnemu ekonomskemu redu, programu, ki so ga v okviru Konference združenih narodov o trgovini in razvoju (Unctad)⁷ pri OZN predstavile države v razvoju. Ravno ta novi ekonomski red pa sam označuje in kaže, kako se lahko v OZN razvojenijo mnoge stvari. Začelo se je namreč z geslom borba za novi mednarodni ekonomski red *The New international economic world order* (določna oblika pridevnika). Ko je bila na generalni skupščini OZN predložena prva resolucija, se ni reklo *A new* ampak *the new international economic order*. Z uporabo določnega člena se je točno povedalo, kakšno smer hočemo imeti. Potem se je razpravljalo na dolgo in na široko tako v mednarodnih forumih kot v posameznih državah in mednarodnih organizacijah. V naslednjih letih je določni člen *The* prešel v *A new international economic order...* in potem še naprej v *Towards a new international economic order*. Ta proces sicer nisem posebej študiral, ampak sem ga doživljal. Najprej se je v angleščini izgubil določni člen, zamenjal ga je nedoločni, potem pa je utonil v kretanju v smeri »towards«. To je ilustracija, kako gredo pogosto stvari v svetu.

Bi lahko rekli, da je bil na začetku nov ekonomski red zamišljen kot neke vrste alternativa?

Vratuša: Tako je. Potem pa je imel vse manj svoje izvirne osnove, na svoj način se je utapljal v splošnosti. OZN je bila v začetku precej učinkovita mednarodna organizacija. Najvažnejši organ je bil varnostni svet, kjer pa je od nastanka vladala pravica veta peterice najmočnejših. Ekonomsko socialni svet, ki bi moral delovati na področju ekonomsko socialnih, kulturnih humanitarnih problemov enako obvezno kot varnostni svet na področju mednarodne obrambe miru in varnosti, njega pa so porinili v zakotje. V okviru Ekonomsko socialnega sveta, ki ga mnogi vse manj resno jemljejo,

⁷ Unctad – United Nations Conference on Trade and Development, Konferenca združenih narodov o trgovini in razvoju, držav v razvoju, med državno telo pri OZN je bilo ustanovljeno leta 1964 v Ženevi z namenom odpirati vprašanja mednarodne trgovine in gospodarskega razvoja držav v razvoju.

deluje komisija OZN za trajnostni razvoj. Če je že sam Ekonomsko socialni svet postavljen v kot, kako naj bo učinkovita komisija za trajnostni razvoj?

Mednarodni center za upravljanje javnih podjetij v državah v razvoju (ICPE), ki je nastal leta 1974, je bil najprej jugoslovanska, a je kmalu postal skupna institucija držav v razvoju s sedežem v Ljubljani. Bili ste njegov ustanovitelj in prvi upravnik. Kaj je bila temeljna ideja centra in kako se je oblikovala?

Vratuša: Na prvem zasedanju vodij držav oz. vlad neuvrščenih držav v Beogradu (1961) sem se spoznal z Jožetom Packom, takrat pravnim svetnikom mizarskega podjetja v Sevnici. Včasih so slučajnosti važne. Ko sem se kasneje leta 1969 vrnil z mesta ambasadorja SFRJ pri OZN, sem ga pritegnil k osnovanju Mednarodnega centra. U Tant, takratni generalni tajnik ZN, s katerim sva se poznala, me je pred odhodom v Jugoslavijo vprašal, ali bi bila Jugoslavija pripravljena oblikovati inštitut za sodelovanje z državami v razvoju. V zveznem izvršnem svetu so idejo sprejeli in so meni zaupali organizacijo. Potem smo začeli. Pacek, ki je bil generalni tajnik skupščine SRS, bil je pravnik, je vzel pravne zadeve za oblikovanje mednarodne znanstvene raziskovalne inštitucije, Franjo Turk, njegovo partizansko ime je bilo Gorazd, ekonomist, je bil šef kabineta Borisa Kraigherja, on je skrbel za pokrivanje stroškov, sam sem pa sprejel oblikovanje programa mednarodnega centra. Kasneje se nam je pridružil še četrti, Ivo Pelicon, pripravil je naš prvi Bilten, glasilo mednarodnega centra, ki je kasneje prerasel v sedanjo revijo, v angleščini *Public Enterprise*. Skupaj smo leta 1974 pripravili prvo *mednarodno konferenco o planiranju v javnih podjetjih*. Sodelovalo je preko trideset strokovnjakov iz držav v razvoju. Konferenca je trajala skoraj pet dni, deloma v Ljubljani, deloma v Splitu. Udeleženci iz držav v razvoju so bili tako navdušeni, da so predložili Zveznemu izvršnemu svetu, naj dovoli, da Mednarodni center postane skupna ustanova držav v razvoju. Predlog je bil sprejet in začela se je akcija za sklicanje mednarodne diplomatske konference držav zainteresiranih za članstvo v novi mednarodni ustanovi. Dve leti kasneje je bila konferenca v Ljubljani. Na tej konferenci julija 1976 so bili sprejeti vsi osnovni dokumenti za znanstveno, raziskovalno, izobraževalno in svetovalno meddržavno organizacijo, statut, pravila, lestvice za članarino. Države ustanoviteljice Indija, Egipt, Jugoslavija so same sklenile, da bo njihova letna članarina 50.000 dolarjev. Predstavniki triindvajset držav so že na sami konferenci podpisali statut in začel se je postopek za ratifikacijo. V Jugoslaviji so take mednarodne sporazume najprej morale ratificirati republiške skupščine, šele potem zvezne. Postopek za ratifikacijo je trajal do julija leta 1980, takrat je sporazum stopil v veljavo. Do takrat je Jugoslavija pokrivala vse stroške ob pomoči ZN in nekaterih razvitih držav. Največ je prispevala vlada Holandije. Vzporedno s procesom ratifikacije se je vršilo delo na razvoju in izvajanju programa institucije v nastajanju. Konferenca leta 1974 je bila namenjena planiranju v javnih podjetjih, naslednja (1975) oblikovanju kadrov potrebnih za javna podjetja, potem je bila konferenca o razvoju in prenosu tehnologije (1976), nato o financiranju javnih podjetij. To so bili štirje dolgoročni projekti. Njihovo vrednost smo preverjali na mednarodnih posvetovanjih. Kasneje smo vključili tudi večletni program Upravljanje in samoupravljanje v javnih podjetjih ter program Ženska kot dejavnik razvoja. Program je predvideval

tudi podiplomski študij za *magistrske upravne znanosti* (Business Administration). Naša prvenstvena naloga je bila raziskovanje in izobraževanje o položaju človeka v podjetju in v krajevni skupnosti. Moj osebni cilj je bil zlasti preverjati možnosti navadnega delavca pri odločanju v politiki podjetja, šoli in bolnici. Naše stališče je bilo, da pridobivamo države članice ne na osnovi plačane članarine, ampak preko sodelovanja na projektih. Zato so bili v projektih vključeni strokovnjaki po najmanj iz šestih pa vse do petnajstih držav. V Ljubljani je bil za Center živ interes, zlasti na Univerzi in v Akademiji Znanosti in umetnosti (SAZU). Takrat je bil rektor univerze profesor Janez Milčinski, Josip Vidmar pa je bil predsednik SAZU. Ker sem imel sam mnoge odgovornosti v izvršnem svetu, sem želel, da moje mesto prevzame nekdo drug. Za to mesto sem pridobil dr. Žigo Voduška, tedaj pomočnika v zveznem ministrstvu za zunanje zadeve. Bil je najboljši direktor, kar jih je kdaj imel center. V tem času smo zgradili tudi že svojo stavbo. Ljubljanska občina Bežigrad je darovala tri parcele za novo zgradbo. S sredstvi SR Slovenije je bil zgrajen prvi stolpič, kmalu mu je sledil drugi, ki je bil za dve nadstropji višji, zgrajen je bil s sredstvi Zvezne države, tretja parcela pa je še vedno prazna. Tam naj bi zgradili rezidenčni del namenjen profesorjem in študentom. Tako je nastal Mednarodni center in njegov program se je uspešno razvijal vse do nastanka t. i. turbo-kapitalizma, reaganizma, thatcherizma z osnovno parolo vse skupaj privatizirati. Nekatere države članice so popustile pod pritiskom in se oddaljile od centra.

Do ustanovitve centra je prišlo na pobudo ZN, konkretnije generalnega sekretarja U Tanta (burmanski diplomat). Zakaj se je za ustanovitev takšnega centra obrnil na Jugoslavijo, v čem je bila njena posebnost (prednost) in v čem njena vloga?

Vratuša: Jugoslavija je bila med vodilnimi državami gibanja neuvrščenosti in med najaktivnejšimi v skupini 77 (držav v razvoju). Dalje, mnogi v OZN so mene poznali še preden sem postal stalni predstavnik Jugoslavije (1967-69). V OZN sem nekaj let vodil posebne poletne seminarje o problematiki lokalne samouprave v državah v razvoju. Burma, danes Niamar, je bila v gibanju (neuvrščenih) med najaktivnejšimi. U-Tant je bil neverjetno vznesen predstavnik neuvrščenih držav. Za časa U-Tanta kot generalnega sekretarja ZN, je bilo gibanju neuvrščenosti posvečeno tudi posebno zasedenje generalne skupščine. Skratka, gibanje neuvrščenosti je bilo določeno obdobje med najpomembnejšimi dejavnostmi OZN.

V letih 1965-1967 sem v Beogradu vodil Inštitut za družbene vede. Med drugim sem takrat sodeloval pri mednarodnem projektu s pensilvansko univerzo v Filadelfiji, s poljsko akademijo znanosti, s tremi univerzitetnimi centri v Indiji ter z univerzami iz Slovenije, Hrvaške, Srbije in BiH z naslovom *Vrednosti v politiki na osnovi odločanja na lokalni ravni*. Nastala je odlična študija.⁸ Ključna za oceno političnega sistema so razmerja v družbeni bazi. Če vse dirigira vlada, je navadni občan poslušen državljan ne pa soustvarjalec. Mislim, da prava demokracija oz. humanizem se lahko razcvete le v družbi, kjer so enakopravni odnosi v družbeni bazi. Družbena baza pa je

⁸ *Vrednosti v politiki, mednarodna primerjalna raziskava ob sodelovanju znanstvenikov iz Indije, Jugoslavije, Poljske in ZDA (1965-69)*. University Press. Philadelphia ZDA, 1969, op. N. V.

delovno mesto in okolje, v katerem človek živi. To simbolno predstavlja tudi logotip Mednarodnega centra: to sta črka C in črka I v njej, to je pravzaprav človek v okolju. Program Mednarodnega centra torej ni padel z neba ali pa nastal nekako slučajno. Tudi na že omenjenem projektu Vrednosti v politiki smo delovali na tak način. Izhajali smo iz načela, da znanost ne sme biti zaprta v državne meje. Ne glede na to koliko je bila Jugoslavija odprta ali ne, naše vezi so bile vedno svetovne.

Zakaj se vam zdi v sodobnem času pomembno, da govorimo o začetkih Mednarodnega centra?

Vratuša: Da se učimo na lekcijah, ki so jih doživele države v razvoju in Jugoslavija pri graditvi svoje samostojnosti in novega sveta po drugi svetovni vojni. Države v razvoju, nekdanje kolonije so se našle po osamosvojitvi v veliki stiski. Kaj zdaj, ko smo vzeli svojo usodo v lastne roke? V takem vzdušju je nastal Mednarodni center, v iskanju nečesa novega tudi v okviru samostojnega razvoja novih držav na pogorišču kolonialnega sistema. Jugoslavija in Ljubljana sta imeli pri tem pomembno vlogo. Nobena od mednarodnih strokovnih konferenc ni bila z manj kot dvajsetimi strokovnjaki iz najmanj dvanajst držav v razvoju. To je imelo za Ljubljano in Slovenijo velik pomen. Po zaslugi Ive Pelicon, ki se je, kot sem dejal, naši trojki pridružil kasneje in razvil *Bilten*, je Center hitro prodrl v svet. Bilten (glasnik) mednarodnega centra je začel izhajati leta 1974. Že leta 1980 se je razvil v četrtletni znanstveni časopis *Journal PUBLIC ENTERPRISE*. Izhajal je redno in je bil predvsem predmet izmenjave s številnimi mednarodnimi organizacijami skupaj z drugimi strokovnimi publikacijami, ki jih je izdajal Center, posebej v zvezi z izobraževanjem in v sodelovanju z UNIDOM.⁹ Kanadska državna Agencija za razvoj (CIDA) je kupovala do tristo primerkov Priročnikov za izobraževanje, ki jih je koristila v svojih centrih v državah v razvoju. Po mojem mnenju je predvsem Ljubljana po Mednarodnem centru postala svetovno znano mesto. Ko je suverena Republika Slovenija prvič kandidirala za stalno članstvo v Varnostnem svetu, so predstavniki ministrstva za zunanje zadeve pri OZN iskali podporo zlasti med ambasadorji držav v razvoju. Eden med njimi mi je pripovedoval, kako so ambasadorji predvsem afriških držav debelo gledali in se spraševali, kje je ta Slovenija. Skušal jim je povedati, da se ta država nahaja med Italijo in Avstrijo, točneje med Trstom in Dunajem. Večina se ni mogla tudi ob tej navedbi orientirati. »No, dobro«, jim je rekel, »*njeno glavno mesto pa je Ljubljana*«. Pri tem je eden med njimi, ki je študiral na Mednarodnem centru, vzkliknil, »*A Ljubljana, to mesto pa poznam, tam sem študiral*«. In takih je bilo lepo število že v prvi dobi, torej še pred osemdesetimi letom se je v Mednarodnem centru usposobilo preko dvesto bodočih državnih funkcionarjev Namibije, nove države na jugozahodu Afrike. Ko sem prišel maja leta 1967 v New York se je začela sklepna akcija za osamosvojitve Namibije. V okviru OZN je delovala posebna Komisija za osvoboditev Namibije. Nekdanji predsednik Finske, takrat pa ambasador pri OZN, Ahtisaari je bil njen predsednik in jaz sem bil kot jugoslovanski ambasador njen član. Izobraževanje ka-

⁹ United Nations Industrial Development Organisation, organizacija Združenih narodov za industrijski razvoj, op. N. V.

drov za Namibijo je bila med prvimi večjimi akcijami Mednarodnega centra za usposabljanje srednjega kadra za potrebe dežel v razvoju. Mednarodni center je dobil to nalogo preko Agencije UNDP,¹⁰ da ustrezno izobrazijo bodoče srednje in nižje državne funkcionarje. Po vedno bolj vidni prisotnosti črnih ljudi v našem glavnem mestu je Mednarodni center dobil ime.

Zumba center?

Vratuša: Ja, Zumba center! Tako število Afričanov, ki se je v nekaj mesecih sprehajalo po mestnih ulicah in zahajalo v trgovine, v restavracije in druge lokale, je bil za takratno Ljubljano izreden dogodek. Namibijci so se po končanem študiju vrnili v svojo domovino, ime Zumba center pa je ostal. Mene osebno moti, ker zaudarja po rasizmu.

Kdo pa so bili ljudje, ki so pri tem sodelovali?

Vratuša: Strokovnjaki iz različnih področij držav članic. Politika Mednarodnega centra je bila od vsega začetka, da ima sorazmerno malo jedro stalno zaposlenih strokovnjakov in širok krog domačih ter širše število mednarodnih sodelavcev zlasti s področja upravljanja proizvodnih podjetij ter prenosa in razvoja tehnologije. Ko se govori o državah v razvoju, nekateri menijo, da je tam le malo pismenih ljudi. To je pomota. V centru smo imeli odlične strokovnjake prav iz držav v razvoju. Posebno Velika Britanija je skrbela za razvoj domačih elit, ki so upravljale njene kolonije. V zvezi s pomenom Mednarodnega centra za Republiko Slovenijo naj povem, kaj mi je svoj čas pripovedoval ambasador Pardo, nekdanji stalni predstavnik Malte pri OZN. Ko je pred odhodom na svojo dolžnost v New York vprašal predsednico države, kaj pričakuje od njega kot stalnega predstavnika pri OZN, mu je enostavno odgovorila: » *Postavi ime Malte na svetovni zemljevid.*« In to se je tudi zgodilo. Ambasador Pardo je bil med poglavitnimi oblikovalci *Konvencije ZN o pomorskem pravu*, osrednjega dokumenta mednarodnega prava dvajsetega stoletja (UN Convention on the Law of the Sea 1982). Na podoben način je tudi Mednarodni center postavil mesto Ljubljana na svetovni zemljevid.

¹⁰ United Nations Development Programme, Program Združenih narodov za razvoj, op. N. V.